

Dünya, səndən kim keçdi.....

İRADƏ TOFİQ qızı
Sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru
professor

**ƏRTOĞROL CAVİD YARADICILIĞININ
AÇILMAMIŞ SƏHİFƏLƏRİ**
(xalq mahnılarının not əlyazmaları)

100 yaşlı Ərtoğrol Cavid...

Bunu hec təsəvvür etmək belə mümkün deyil.

Çünki o yaddaşlara əbədi olaraq həmişəcavan, heç vaxt qocalmayan, gözəl simalı bir gənc kimi həkk olunub...

Çünki ona bu fani dünyada qocaman bir 100 ilin yalnız 24 ilini yaşamaq qisməti düşmüşdü.

O, bu dünyanı incə, xəyalpərəst bəstəkar qəlbi ilə, ülvi səs çarları ilə bəzəmək üçün bu həyata qədəm qoymuşdu.

O, bu dünyanı gözəlləşdirmək, rəssam duyğuları ilə əlvan rənglərə boyamaq üçün bu dünyaya göz açmışdı.

Şair təbiəti ilə qəlbində çulğalayan zəngin hissələrini sehirli sözlərlə, qanadlı şeirlərlə, sonsuz gənclik eşqilə ifadə etmək üçün doğulmuşdu.

Amalı xalqı üçün yaşamaq, xalqına xeyir vermək, dogma Azərbaycanı vəsf etmək idi.

Uca tanrı ona hər bir istedadı bəxş etmişdi... Bəstəkar, folklorçu, dramaturq, tədqiqatçı, şair, rəssam... Hər sahədə böyük uğurları var idi. Dahi Hüseyn Cavidin oğlu idi. Böyük zəka sahiblərinin, sənət adamlarının çevrəsində boya-başa catmışdı, sevgi ilə əhatə olunmuşdu. Lakin həyat ona, həm də, amansız bir tale cızmışdı.

Ərtoğrol Cavid cəmi 24 il yaşadı. Amansız repressiya illərinin əzabına tab gətirmədi. Bu "zalım" dünyadan köçüb getdi. Lakin əməlləri ilə, yaratdığı sənət nümunələri ilə, şəxsiyyəti ilə adını Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə yazdı. Həmişəcavan, nurlu və gözəl siması ilə yaddaşlara hopdu...

Ərtoğrol Cavid 1919-cu ildə Bakı şəhərində anadan olmuş, 1936-1940-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat

fakultəsini Fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, sonra isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına daxil olmuşdur. Konservatoriyaya dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin məsləhəti və xeyir-duası ilə qədəm qoyan Ertoğrul “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”nı məhz onun sinfində öyrənmişdir. Konservatoriyada oxuduğu illərdə öz fitri istedadı ilə diqqəti cəlb etmiş, burada fəaliyyət göstərən Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin yaradıcılıq fəaliyyətinə dəvət olunmuş və böyük bir həvəslə xalq musiqi yaradıcılığı örnəklərinin toplanması, nota yazılması işinə qoşulmuşdur. Məhz bu illərdə Ərtoğrul xalq yaradıcılığına marağı və sevgisi artmış, el havalarının sirli aləminə ciddi şəkildə baş vurmuşdur. Gənc yaşına baxmayaraq, çox böyük fədakarlıq göstərmiş, nəhəng işlərə imza atmışdır. Elmi tədqiqat Musiqi Kabinetinin 1940-1941-ci illər üzrə elmi və təcrübə fəaliyyətinin əsas qolu Ertoğrulun adı ilə bağlıdır desək, fikrimizcə, yanlışdır. O xalq yaradıcılığına aid toplanmış ədəbi-poetik, musiqi nümunələrini öyrənmiş, onları tədqiq etmiş, təhlillər aparmış, fikirlərini dərin məzmunlu resenziya xasiyyətli yığcam yazıları ilə ifadə etmiş, eyni zamanda, xalq havalarını nota köçürmüşdür. O, çox sayda aşiq dastanları, aşiq şeirləri, eləcə də, aşıqlar haqqında yazdığı rəylərdə öz bilgi və bacarığını sərgiləmiş, özünün dərin erudisiyası və geniş dünyagörüşünü ortaya qoymuşdur. Bütün bunlar Ertoğrul Cavid Azərbaycan etnomusiqişünaslığının formalaşması və inkişafında böyük xidmətləri olan istedadlı musiqiçi-tədqiqatçı və musiqi folklorşünası olaraq dəyərləndirir.

Ərtoğrul Cavidin bu böyük fəaliyyətini görmək üçün Hüseyn Cavid Muzeyinin direktoru, filologiya üzrə elmlər doktoru Gülbəniz Babaxanlının tərtib etdiyi və onun təşəbbüsü ilə üzə çıxan “Azərbaycan Qeyri-maddi Mədəniyyət Abidələri və Ərtoğrul Cavid” adlı 13 cildlik nəşrə diqqət yetirmək kifayətdir. Nəşrin bütün cildləri olduqca dəyərlidir və özündə çox qiymətli sənət örnəklərini bir yerdə cəmləşdirir. Burada Azərbaycanın qədim adət və ənənələrini, xalq mahnıları və onların poetik mətni, aşiq və muğam sənəti ilə bağlı qiymətli nümunələr öz yerini almışdır. Biz isə diqqəti xalq musiqi örnəklərinin notasalmaları ilə bağlı olan cildlərə yönəlirik.

Belə ki, nəşrin 12-13 cildlərində - “Ərtoğrul Cavidin nota saldığı xalq mahnıları” – Ərtoğrul Cavidin nota saldığı xalq melodiyaları və təsniflər öz yerini almışdır. Bura on təsnifin, not əlyazmalarından köçürülmüş

elektron yazıları daxil edilib. Bunlardan beşi böyük xanəndə, xalq havalarının yazıya alınmasında müstəsna rol oynamış Cabbar Qaryağdı oğlunun ifasından yazıya alınıb: “Segahın mübərriqəsi”, “Təsnif Zəminxarə”, “Təsnif şüştər”, iki “Təsnif bayatı-kürd”. Əlyazmaların sonunda tarix olaraq 24/II-1941il” göstərilib.

Daha beş təsnif isə Bağdadbəyovun ifasından nota salınıb. “Təsnif” – iki variantda – birinin üzərində “Hacı Hüsününküdür”, digərinin üzərində isə “Bağdadbəyovun ifasından” sözləri yazılıb. Daha bir təsnif “Nəvənin qəzəlinə”, “Bəhri təvil” və nəhayət, bir adsız təsnif də nota köçürülüb. Əlyazmaların sonunda nota alınma tarixi 12/II-1941il göstərilib.

On ikinci cildə 18 xalq mahnısının not yazısı da yer almışdır. Bunlar Masallı ekspedisiyası zamanı toplanan xalq havalarıdır. Bunlar içərisində yeddi hava bu bölgəyə xas olan “Halay” havalarıdır. Digər on bir hava isə xalq mahnıları silsiləsindəndir. Bunlar içərisində “Qadan alım”, “A dağlar”, “Hay-hey”, “Ay nənəm qurban”, “Can gülüm, can, can”, “Sallan gülüm”, “Şal alan”, və s. mahnılar da vardır. Bu xalq mahnıları 1941-ci ildə nota salınmış havalardır. Adı çəkilən cildin “Xalq musiqi sənətinin peşəkar bilicisi” adlı ön sözündə Gülbəniz Babaxanlı yazır: “Ərtoğrul Cavidin musiqi səslərinə “həkk etdiyi” xalq mahnıları arasında “Xoş gəldin”, “Əcəb səfali dağlar”, “Verin bizim gəlini”, “Ay, yol açın, gəlin gəlin”, “Bağçası barı” kimi el havaları xüsusilə diqqəti cəlb edir.” Qeyd edək ki, adı çəkilən bu mahnılar, mərasim havaları olaraq, coxcildli nəşrin I cildində yer almışdır. Burada ayrı-ayrı bölgələrə aid toplanılan ədəbi-poetik material, toy adət-ənənələri haqqında Ərtoğrulun yazıları da öz əksini tapmışdır.

Məlum olduğu kimi, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun Arxivində Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin materialları qorunub saxlanılır. Bu materiallar arasında ayrı-ayrı qovluqlarda toplanılan not yazıları, müxtəlif sənədlər, protokollar, ekspedisiyalara aid gündəlik və informasiya tipli sənədlər və s. vardır. Arxivin 41saylı (1a-96a) qovluğunda müxtəlif əlyazma, harmonizasiya və köçürmələr vardır. Burada T.Quliyev, Q.Hüseynli və başqa müəlliflərin not yazıları yer alıb. Belə bir qarışıq yazılar arasında Ərtoğrul Cavidin not əlyazmalarının olduğu da aşkar edilib. Arxiv materiallarının məlumat dəftərində isə bu haqda bilgi verilməyib. Qovluqda beş xalq havasının not yazıları

yerləşdirilib. Bunlar – “Üç gündə bir, beş gündə bir”, “Yeri-yeri”, “Həyətləri soğanlıq” adlı xalq mahnılarıdır. “Üç gündə bir, beş gündə bir”, “Yeri-yeri”, “Həyətləri soğanlıq” xalq mahnıları musiqisi və poetik mətni ilə birlikdə yazıya alınıb. Yazısının üzərində xalq havalarının Cabbar Qaryağdı oğlunun ifasından yazıldığı qeyd olunub. İki havanın isə – “Şuşalı” və “Lulufər” – yalnız vokal melodiyası yazıda öz əksini tapıb. “Şuşalı” havasının İslam Abdullayevin (“Oxuyub İslam” sözləri yazılıb) ifasından yazıldığı bildirilib. Qeyd edək ki, “Şuşalı” havası hazırda “Neylərəm” adı altında tanınan məşhur xalq mahnısıdır və muğam dəstgahları tərkibində “Segah təsnifi” kimi də ifa olunur.

Əlyazmalara nəzər yetirdikdə, ilk baxışdan, müəllifin qarşısına qoyduğu məqsədə professional yanaşması və səriştəsi hiss olunur. Notasalma qaydalarına uyğun şəkildə, səliqə ilə nota alınmış musiqili-poetik mətn öz mütənasibliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məşhur “Üç gündə bir, beş gündə bir” mahnısının yazısı üzərində dayansaq, görürük ki, illərdən bəri insanları məftun edən əsrarəngiz və zəngin melodiya düyrüst və tam şəkildə not yazısında öz əksini tapıb. Mahnını təşkil edən üç qabarıq mövzu yazıya alınaraq bütöv bir melo-poetik quruluşu tamamlayıb. Melodiyada özünü göstərən melizmlər uyğun gələn işarələrlə müəyyən edilib və yazıda qeyd olunub. Mahnının forma və quruluşunda da bir mütənasiblik və məntiqilik özünü göstərir. Mahnının refren tipli “Üç gündə bir, beş gündə bir” melo-misrasının təkrar xüsusiyyəti, havanın tempi, kuplet və nəqərat bölmələri də yazıda öz yerini alıb və düzgün şəkildə fiksasiya olunub. Beləliklə, Ərtoğrol Cavid bu mahnının not əlyazmasında xalq mahnısının əsas melodik, poetik, metr-ritmik, quruluş xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən mükəmməl bir yazı sərgiləyib. Bütün bunlar Ərtoğrol Cavidin incə və dəqiq eşitmə qabiliyyətini, musiqi duyumunu, professional yazı üslubunu, xalq havalarının özəl xüsusiyyətlərinə dərinlən bələd olması fikrini bir daha vurğulayır. Yada salsaq ki, bunlar əlyazmadır, tamamlanmış və çap olunmuş notasalmalar deyil, onların dəyəri birə-on qalxmış olacaqdır.

Aşağıda, arxivdən əldə olunan bu yeni not əlyazmalarını, ilk dəfə olaraq, ictimaiyyətə təqdim edirik:

Qaryağdı: "Üç gündə bir, beş gündə bir" mahnısı. Kompozisiya: Ərtoğrol Cavid.

Andante 1) Üç, kuy-qa şup, beş, kuy-qa şup.

1. Qəl qə-zəl ja-nim şən-də-dür bən-də-dür həs x-ti-a-rım
2. Mən şə-wi şə-dən Mən x-ti-a-rım şə-dən

Moderato 2) E-pu - e-pu

1. Əl-üs-pu şup - şa-hən o-şuqun qəl şə-pu şup -
2. Qəl-üs-pu şup - şa-hən o-şuqun qəl şə-pu şup -
3. Şup şə-pu şup - şa-hən o-şuqun qəl şə-pu şup -

Moderato. 3) *Колония при сограждан*

на-мощ-но-ри со-тан-ны, ба-дан,
Су-ла-ри 4р-мур бу-ла-нол, мо-зо че-ла-ри
му-ла-ри-ри, ба-дан, а-ри-ла а-ри-ла му-ла-ри-ри
1. ай-ла дан, бур-ла дан нар-ри-ри-ри-ри-ри
2. а-ла-ла-ри, а-ла-ла-ри бур-ри-ри-ри-ри-ри

Охрощ. Ислам *Азиз. Прислуж*

Allegretto 1) *Шымыл*

Handwritten musical score on ten staves. The title at the top is "D. L'ingrasso." The tempo marking "Allegro giocoso" is written above the first staff. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings like "ff" (fortissimo) and "f" (forte). The manuscript shows signs of age and wear.

Arxivdə saxlanılan materiallar arasında 1a-96a sıralı 35 sayılı qovluq vardır. Bu – bəstəkar N.Karnitskayanın fortepiano üçün işlədiyi və harmonizə etdiyi xalq mahnılarıdır. Qeyd edək ki, bu işləmələr Ü.Hacıbəylinin redaksiyası altında yazılmışdır. Bunlar Elmi Tədqiqat Musiqi Kabineti xətti ilə toplanılmış xalq mahnıları əsasında yazılmış işləmələrin əlyazmalarıdır. Qovluğun sonunda isə Ərtoğrol Cavidin nota saldığı beş xalq mahnısının əlyazmaları yerləşdirilmişdir. Görünür ki, ETMK-nin materialları olaraq məhz Ərtoğrolun bu əlyazmaları müəllifə təqdim edilmiş və o, bu yazılar əsasında işləmə və harmonizələri aparmışdır. Bunlar aşağıdakı xalq havalarıdır və tarix olaraq “10-XI-41 Bakı” göstərilmişdir:

1. *Yaylıq*
2. *Aman nənə*
3. *Qara xal yar*
4. *Sona xanım*
5. *Dili-dili*

Maraqlıdır ki, N.Karnitskayaya təqdim edilən doqquz nümunə arasından məhz Ərtoğrolun əlyazmaları əsasında işlənən mahnılar məqbul hesab edilmişdir. Bunu işləmələrin redaktoru Ü.Hacıbəyli öz əl yazısı (rus dilində) ilə sonda qeyd etmişdir. N.Karnitskayanın həmin işləmə və harmonizələri bu qovluqda yerləşdirilərək qorunub saxlanılır. Böyük bəstəkarın avtoqrafını köhnə əlyazmalarda – indi tarixə çevrilmiş yazılarda görmək isə olduqca təsirli və xoşdur (şəkil 7):

“Bəstəkar N.Karnitskayanın üç Azərbaycan xalq mahnısı işləmələri

1. *Dili-dili*
2. *Aman nənə*
3. *Sona xanım*

məqbul hesab edilsin

imza: Hacıbəyov”

